

Partner en kinderen: belemmerend of bevorderend voor beroepssucces?

Beroepsmobiliteit van mannen en vrouwen met verschillende
huwelijks- en ouderschaps carrières

Pearl A. Dykstra en Tineke Fokkema¹

Summary

Partner and children: burden or asset for occupational attainment? Occupational mobility of men and women with different marriage and parenthood careers

With its focus on the interrelationships of occupational mobility with the life domains of marriage and parenthood, this study brings a 'family perspective' to research on social inequality, and a 'socio-economic perspective' to research on the functions of marriage. Life history data (1903-1937 birth cohorts) from the 1992 NESTOR-survey 'Living arrangements and social networks of older adults' are used to examine the ways in which men and women's marriage history (never marrying, stable first marriage, early divorce or widowhood, early remarriage) and parenthood history (remaining childless within marriage) affect their occupational attainment (prestige of last job). The findings show clear gender differences. Among men, the level of entry into the labour market is the key to occupational success. Among women, this is only part of the story. Women's occupational success is not only strongly determined by their starting position on the labour market, but also by their marital and parenthood histories. The latter are inconsequential for men's occupational success. Never married women, single divorcees, and women in second marriages achieve relatively high positions in the labour force. Among married and formerly married women, those who remain childless achieve greater success than mothers. The findings suggest that the absence rather than the presence of family ties (partner and/or children) seems to foster women's occupational success.

1. Inleiding

Voorafgaand onderzoek naar verschillen in levenskansen heeft zich voornamelijk gericht op intergenerationele verschillen: iemands maatschappelijk succes in vergelijking met dat van zijn of haar ouders. In dit artikel gaat de aandacht uit naar *intra*generationele mobiliteit, de mate waarin mensen in de loop van hun arbeidzame leven op de maatschappelijke ladder zijn gestegen of gedaald. De gegevens zijn afkomstig van oudere respondenten, hetgeen ons in

staat stelt de bereikte beroepspositie aan het *eind* van de arbeidsloopbaan te onderzoeken. De beschouwing van de volledige arbeidsloopbaan vormt een aanvulling op eerdere studies naar intragenerationele beroepsmobiliteit die beperkt zijn geweest tot de arbeidsloopbanen van mensen die nog aan het arbeidsproces deelnamen. Deze studies hebben betrekking op slechts een deel van de arbeidsloopbaan, namelijk het deel vanaf de toetreding tot de arbeidsmarkt tot de positie die op het moment van ondervraging is bereikt.

Een centrale vraag in onderzoek naar intragenerationele beroepsmobiliteit betreft de invloed van hulpbronnen zoals verkregen via het ouderlijk huis of via de gevolgde opleiding op het bereikte succes. Iemands sociale herkomst en opleidingsniveau blijken substantieel bij te dragen aan beroepssucces. Vooral de beginpositie wordt hierdoor bepaald. De invloed van sociale herkomst en opleidingsniveau blijkt gedurende de loopbaan echter af te nemen (De Graaf & Luijckx, 1995). Ons uitgangspunt is dat het beroepssucces niet alleen wordt bepaald door de hulpbronnen waarover iemand aan het begin van de beroepsloopbaan beschikt maar ook door gebeurtenissen die later in het leven plaatsvinden. Mede geïnspireerd door onderzoekers die kritiek hebben geleverd op het androcentrische karakter van het stratificatie-onderzoek (Acker, 1973; Van Doorne-Huiskes, 1984; Quadagno, 1988; Sokoloff, 1980) richten wij ons op levensloopkenmerken die waarschijnlijk relevanter zijn voor de beroepsloopbanen van vrouwen dan die van mannen en die in het stratificatie-onderzoek onderbelicht zijn gebleven. Meer concreet houdt een en ander in dat we naast de gebruikelijke aandacht voor sociale herkomst en het eigen opleidingsniveau, de invloed van de *huwelijks- en ouderschaps*carrière op de uiteindelijke beroepspositie onderzoeken. Ons interesseert de vraag of de samenhangen van de huwelijks- en ouderschapscarrière met beroepssucces seksespecifiek zijn.

Eenzijds beogen we in dit artikel nieuwe inzichten in sociale ongelijkheid te verwerven. Door de aandacht te vestigen op de huwelijks- en ouderschapscarrière worden wellicht determinanten van sociale ongelijkheid zichtbaar die tot nu toe over het hoofd zijn gezien. Anderzijds introduceren we een sociaal-economisch perspectief in onderzoek naar de functies van het huwelijk. Uit verschillende onderzoeken is reeds naar voren gekomen dat het huwelijk als beschermer en buffer fungeert voor een goede gezondheid. Het huwelijk werkt beschermend in de zin dat mensen met een partner een kleinere kans hebben op fysieke en mentale gezondheidsproblemen dan alleenstaanden (Gove, 1972; Gove, Style & Hughes, 1990; Joung, 1996; Van Tilburg, 1988). Daarnaast blijkt het huwelijk als 'buffer' te dienen voor de gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen (Cohen & Wills, 1985; De Jong Gierveld & Van Tilburg, 1989). Er is minder bekend over mogelijke sociaal-economische functies van het huwelijk. Uit een van de weinige studies op dit terrein komt bijvoorbeeld naar voren dat gehuwden in hun beroepsloopbaan voordeel kunnen ontleen aan de kennis en sociale contacten van hun partner (Bernasco, 1994). Deze studie beperkte zich echter tot mensen met een partner; een vergelijking met alleenstaanden ontbrak. Het tweede doel van dit artikel is om na te gaan in welke omstandigheden en op welke wijze het hebben van een partner bijdraagt tot beroepssucces.

2. Theoretische overwegingen

2.1 *Huwelijkscarrière*

Een eerste reden om verschillen in de bereikte eindpositie op de arbeidsmarkt te veronderstellen tussen personen met verschillende huwelijkscarrières is de zogenoemde *marriage gradient* (Bernard, 1973), welke verwijst naar het verschil in partnerkeuze tussen mannen en vrouwen. Vrouwen trouwen eerder sociaal-opwaarts, terwijl mannen eerder sociaal-neerwaarts trouwen. Als gevolg zou de 'overblijvende' groep van ongehuwden bestaan uit vrouwen met relatief goede sociaal-economische vooruitzichten en mannen met relatief slechte sociaal-economische vooruitzichten. Onder mannen zullen het de ooit-gehuwden zijn die relatief veel beroepssucces boeken; onder vrouwen zullen de nooit-gehuwden de meest succesvollen zijn. De *marriage gradient* benadrukt sekseverschillen tussen ooit- en nooit-gehuwden en zegt niets over verschillen binnen de groep ooit-gehuwden. Bovendien wijzen de sekseverschillen naar verschillen in sociaal-economische bronnen waaronder opleiding. Met andere woorden, verschillen in bereikte eindpositie op de arbeidsmarkt tussen mannen en vrouwen met een vergelijkbare huwelijkscarrière zouden zijn toe te schrijven aan verschillen in opleidingsniveau.

Een tweede reden om een invloed te veronderstellen van de huwelijkscarrière op de bereikte eindpositie vloeit voort uit de *sekse-specifieke taakspecialisatie binnen het huwelijk* (Becker, 1991 [1981]). Terwijl vrouwen zich richten op de onbetaalde huishoudelijke taken, leggen mannen zich toe op het betaalde werk buitenshuis. Door deze rolverdeling draagt de vrouw bij aan de arbeidscarrière van haar man. Immers, een gehuwde man heeft een vrouw achter zich staan die huishoudelijke en zorgtaken van hem overneemt en hem in staat stelt zich volop op zijn arbeidscarrière te storten (Bernasco & Giesen, 1999; Waite, 1995). De man draagt op zijn beurt zorg voor het gezinsinkomen. De sekse-specifieke taakspecialisatie suggereert dat gehuwde mannen een voordeel hebben boven mannen die geen partner hebben. Verwacht kan worden dat nooit-gehuwde mannen en mannen die hun partner door overlijden of echtscheiding hebben verloren, minder beroepssucces hebben dan gehuwde mannen. Voor vrouwen biedt de sekse-specifieke taakspecialisatie andere aanknopingspunten: de gehuwden zullen het minst sterk op de arbeidsmarkt zijn gericht en zullen het daarom in vergelijking met nooit- en voormalig gehuwde vrouwen minder ver schoppen in een eigen beroep.

Een derde reden, welke overigens samenhangt met de tweede, betreft *economische noodzaak*. Vrouwen die geen partner hebben die hen financieel kan ondersteunen, zullen eerder geneigd dan wel genoodzaakt zijn betaald werk te verrichten. Met andere woorden, verwacht kan worden dat nooit-gehuwde vrouwen en vrouwen die hun partner door overlijden of echtscheiding hebben verloren, meer beroepssucces behalen dan degenen die zijn gehuwd of hertrouwd. Binnen de categorie vrouwen zonder partner kunnen er echter ook verschillen zijn die samenhangen met de periode dat zij alleen zijn geweest, of nauwkeuriger gezegd, het aantal jaren dat zij hebben gewerkt. Naar verwachting zullen de vrouwen

die gedurende de langste periode op de arbeidsmarkt actief zijn geweest (en vermoedelijk voor een groot deel van hun leven zonder partner hebben geleefd) aan het eind van hun loopbaan de hoogste beroepsposities bekleden. Economische noodzaak suggereert bovendien verschillen tussen mannen: de noodzaak tot buitenshuis werken is groter onder gehuwden dan onder de niet-gehuwden aangezien de man als eerst-verantwoordelijke voor het gezinsinkomen wordt beschouwd. Verwacht wordt dan ook dat gehuwde mannen meer beroepssucces boeken dan de nooit- en voormalig gehuwden. Ook bij mannen verwachten we dat de samenhang tussen het al dan niet hebben van een partner en de uiteindelijke beroepspositie kan worden toegeschreven aan de duur van de periode waarin men op de arbeidsmarkt actief is geweest.

2.2 Ouderschaps carrière

Het ouderschap brengt zorgverplichtingen met zich mee. Wanneer er kinderen zijn, is er minder vrijbeschikbare tijd voor zaken als hobby's, ontmoetingen met vrienden en reizen (Houser, Berkman & Beckman, 1984). Het is de *vrijheid van zorgverplichtingen* die een intensieve gerichtheid op werkzaamheden buitenshuis beter mogelijk maakt (Mertens, 1998). Gezien de taakverdeling tussen mannen en vrouwen, waarbij het verzorgen en opvoeden van de kinderen in hoofdzaak bij de vrouw rust, leidt het ouderschap eerder tot verschillen tussen vrouwen dan tussen mannen. Kinderloze vrouwen, vooral degenen die nimmer zijn gehuwd, zullen vaak een onafgebroken arbeidsloopbaan hebben gehad, waardoor zij zich verzekeren van een verhoudingsgewijs hoge eindpositie. We verwachten dan ook de hoogste beroepsniveaus te vinden onder de nooit-gehuwde, kinderloze vrouwen, gevolgd door de kinderloze, ooit-gehuwde vrouwen, en de laagste beroepsniveaus onder de ooit-gehuwde moeders. Opgemerkt moet worden dat de vraag naar de causaliteit van kinderloosheid en beroepsloopbaan openblijft. Vrouwen kunnen kinderloos zijn gebleven omdat zij prioriteit hebben gegeven aan hun arbeidscarrière. Het is even goed mogelijk dat zij geïnvesteerd hebben in hun arbeidscarrière omdat zij kinderloos zijn gebleven. De uitkomst in termen van de bereikte eindpositie op de arbeidsmarkt is in beide gevallen echter dezelfde.

Een tweede reden om verschillen in de uiteindelijke beroepspositie te veronderstellen die samenhangen met de ouderschaps carrière heeft betrekking op de situatie van mannen. Mannen die in overeenstemming met de sekse-specifieke verdeling van taken het gezin financieel onderhouden, behoren zich als *verantwoordelijke kostwinners* te gedragen. Kostwinners die hun verantwoordelijkheid nakomen behoren stabiliteit in hun carrières te zoeken, werkloosheid te vermijden, enzovoort. De gedachte is dat vaders zich sterker zullen inzetten voor hun maatschappelijke carrière omdat zij meer monden moeten voeden dan kinderloze mannen. We verwachten dan ook het meeste beroepssucces aan te treffen bij ooit-gehuwde vaders, gevolgd door de kinderloze, ooit-gehuwde mannen, en de laagste beroepsniveaus bij de nooit-gehuwde, kinderloze mannen. De verwachting is voor mannen dus precies tegengesteld aan die voor vrouwen.

Bovenstaande overwegingen berusten op verschillen in de mate waarin men heeft kunnen investeren in de arbeidscarrière, dat wil zeggen, in het aantal jaren dat men buitenshuis werkzaam is geweest. De verwachting is dan ook dat de invloed van de ouderschapscarrière op het beroepssucces toegeschreven kan worden aan kenmerken van de arbeidsmarkt-participatie.

3. Opzet van het onderzoek

3.1 Data

De in dit artikel gebruikte gegevens zijn afkomstig uit het onderzoeksprogramma 'Leefvormen en Sociale Netwerken van Ouderen' (NESTOR-LSN). In het kader van dit programma zijn in 1992 face-to-face interviews gehouden met ruim 4400 ouderen geboren tussen 1903 en 1937. Ten tijde van het interview waren de respondenten tussen de 55 en 89 jaar oud. De gemiddelde leeftijd van de ondervraagden was 73 jaar. De steekproef is getrokken uit de bevolkingsregisters van elf gemeenten, verdeeld over drie regio's, variërend naar omvang en mate van stedelijkheid: de stad Amsterdam en twee aangrenzende plattelandsgemeenten in het westen, Zwolle met vier plattelandsgemeenten in het noordoosten, en Oss en twee plattelandsgemeenten in het zuiden van het land. Om een vergelijking tussen diverse leeftijdsgroepen en tussen mannen en vrouwen mogelijk te maken, is de steekproef zodanig gestratificeerd dat er ongeveer evenveel mannen en vrouwen in iedere vijfjaarsklasse zijn ondervraagd. De response was 62% hetgeen vergelijkbaar is met die welke men aantreft in CBS-onderzoeken onder de totale Nederlandse bevolking (De Heer, 1992). Meer informatie over de steekproeftrekking en representativiteit is te vinden in Broese van Groenou, Van Tilburg, De Leeuw en Liebroer (1995). De multivariate analyses zijn gebaseerd op 3055 respondenten voor wie de gegevens op alle relevante variabelen beschikbaar waren.

3.2 Meetinstrumenten

Achtergrondgegevens over de respondenten staan vermeld in tabel 1. In het navolgende geven we een beschrijving van de verschillende meetinstrumenten.

Sociale herkomst

Vier variabelen geven een indruk van de mate waarin het ouderlijk gezin over financiële hulpbronnen kon beschikken. Het betreft het *opleidingsniveau van de vader* en het *opleidingsniveau van de moeder* omgerekend naar het aantal jaren dat via de kortste route nodig is om een bepaald onderwijsniveau te behalen (score: 5-18); de hoogte van het *beroep van de vader*, gerangschikt op basis van de beroepsprestigeschaal van Sixma en Ultee (1983) met waarden lopend van 13 (vuilnisophaler) tot 87 (chirurg); en het gepercipieerde *financiële kapitaal van het ouderlijk gezin* gemeten aan de hand van het item: 'Vergeleken met veel andere gezinnen

hadden wij het thuis in financieel opzicht aan de ruime kant', met als antwoordmogelijkheden 'nee', 'min of meer' en 'ja' (score: 1-3).

Een indicatie van het culturele kapitaal van het ouderlijk gezin is via drie variabelen verkregen. Het verrichten van *vrijwilligerswerk door de moeder* geeft aan of men is opgegroeid in een gezin waar betrokkenheid was bij de lokale samenleving. Dit is gemeten aan de hand van de vraag: 'Was uw moeder (primaire verzorgster) tijdens uw jeugd, dat wil zeggen in de periode tot het vijftiende jaar, actief in het verenigingsleven, de kerk, of deed zij ander vrijwilligerswerk?', met als antwoordcategorieën 'nee' en 'ja' (score: 0-1). De gepercipieerde *religiositeit van het ouderlijk gezin* geeft aan of men is opgegroeid in een klimaat waarin men traditioneel dacht over de taakverdeling van mannen en vrouwen binnen het huwelijk. Dit is gemeten aan de hand van het item: 'Bij ons thuis vond men onderwerpen die met geloof en kerk te maken hadden erg belangrijk', met als antwoordmogelijkheden 'nee', 'min of meer' en 'ja' (score: 1-3). Het gepercipieerde *culturele kapitaal van het ouderlijk gezin* geeft aan of er in het gezin van herkomst belangstelling was voor kunst, politiek en geschiedenis. Dit is gemeten aan de hand van het item: 'Bij ons thuis werden weinig boeken en kranten gelezen', met als antwoordmogelijkheden 'nee', 'min of meer' en 'ja' (score: 1-3).

Uit de literatuur komt naar voren dat de gevolgen van het opgroeien in een niet-intact gezin – ook op de lange termijn – negatief zijn (Dykstra, 1998). Vandaar dat de *samenstelling van het ouderlijk gezin* ook is meegenomen als indicator voor de kansen die men van huis uit heeft meegekregen. Drie gezinstypen zijn onderscheiden: intacte, eenouder- en stiefgezinnen. Respondenten zijn in intacte gezinnen opgegroeid als ze tot minimaal hun vijftiende levensjaar bij beide biologische ouders hebben gewoond. Degenen die vóór hun vijftiende levensjaar een ouderlijke scheiding of het overlijden van een ouder hebben meegemaakt, komen uit eenoudergezinnen – voorzover de verzorgende ouder niet is hertrouwd. De situatie van degenen die altijd met hun nooit-gehuwde moeder hebben gewoond, rekenen we ook tot de eenoudergezinnen. Respondenten komen uit stiefgezinnen als zij vóór het vijftiende jaar meemaakten dat de gescheiden of verweduwd ouder met wie zij woonden, is hertrouwd.

Huwelijkscarrière

De huwelijkscarrière is geconstrueerd op basis van informatie over de partners met wie de respondent heeft samengeleefd. Van iedere relatie is bekend wanneer deze is begonnen en beëindigd, en wat de eventuele reden van beëindiging was (overlijden partner of scheiding). Op het moment van het interview woonde minder dan 2% van alle respondenten ongehuwd samen, en minder dan 5% had ooit met een partner (van hetzelfde of andere geslacht) ongehuwd samengewoond. Gegeven deze lage percentages, is in deze studie geen onderscheid gemaakt tussen huwelijken en samenwoonrelaties en om redenen van eenvoud wordt in beide gevallen over huwelijken gesproken. De analyses hebben betrekking op de huwelijkscarrière tot de leeftijd van vijftig. We beperken ons tot deze levensperiode omdat wij vooral zijn geïnteresseerd in de eventuele gevolgen van veranderingen in de huwelijkse staat voor iemands arbeidsdeelname. Het cruciale onderscheid is of mensen alleenstaand waren of werden gedurende hun werkzame jaren. Vijf categorieën huwelijkscarrières zijn onderscheiden. De eerste

Tabel 1: Beschrijvende gegevens van de ondervraagden

	Mannen		Vrouwen	
	N		N	
<i>Sociale herkomst</i>				
Opleiding vader (jaren)	2025	6,2	2117	6,2
Opleiding moeder (jaren)	2025	5,9	2117	5,9
Prestige beroep vader (13-87)	2025	36,0	2117	36,4
Financieel kapitaal (1-3)	2001	1,9	2095	2,0
Vrijwilligerswerk moeder (% ja)	2025	14,6	2117	16,2
Religiositeit (1-3)	2025	2,1	2117	2,2
Cultureel kapitaal (1-3)	2025	2,2	2117	2,3
Compleet gezin (% ja)	2025	84,4	2117	84,9
Eenoudergezin (% ja)	2025	12,8	2117	11,4
Stiefgezin (% ja)	2025	2,8	2117	3,6
<i>Huwelijkscarrière tot leeftijd 50 (% ja)</i>				
In eerste huwelijk	1991	86,4	2054	81,1
Alleenstaand, nooit gehuwd	1991	4,7	2054	5,7
Alleenstaand, gescheiden	1991	4,3	2054	4,1
Alleenstaand, verweduwd	1991	2,9	2054	6,0
Hertrouwd, na echtscheiding	1991	1,2	2054	1,6
Hertrouwd, na verweduwing	1991	0,5	2054	1,5
<i>Ouderschapscarrière (% ja)</i>				
Kinderloos	2059	14,8	2137	17,1
Kinderloos en ooit-gehuwd	1897	8,2	1934	9,4
Opleiding (jaren)	2196	9,2	2298	7,8
Prestige eerste beroep (13-87)	1669	32,0	1489	28,0
Prestige laatste beroep (13-87)	1669	41,9	1489	32,4
<i>Arbeidsmarktparticipatie</i>				
Nooit gewerkt (% ja)	2196	0,2	2298	13,0
Leeftijd verlaten arbeidsmarkt	1669	60,4	1489	38,2
Arbeidsduur (jaren)	1669	43,3	1489	20,0
Loopbaanonderbrekingen (0-9)	2169	0,5	1916	0,2

betreft mannen en vrouwen die tot tenminste hun vijftigste *in een eerste huwelijk* verkeerden. Daarnaast zijn drie categorieën van *alleenstaanden* onderscheiden: tot tenminste de leeftijd van vijftig nooit gehuwd, vóór hun vijftigste gescheiden en niet hertrouwd, en vóór hun vijftigste verweduwd en niet hertrouwd. Tenslotte zijn de *hertrouwd* onderscheiden: vóór hun vijftigste gescheiden dan wel verweduwd en opnieuw gehuwd.

Ouderschapscarrière

Zes van de nooit-gehuwde respondenten hebben kinderen gekregen. Deze zijn verder buiten de analyse gehouden. Om de invloed van ouderschap en huwelijk apart te schatten, hanteren we in de multivariate analyses een dummyvariabele die aangeeft of iemand binnen het huwelijk kinderloos is gebleven.

Opleiding

Gevraagd is naar de hoogst behaalde opleiding die met een diploma is afgerond. Negen categorieën zijn onderscheiden, lopend van 'lagere school niet afgemaakt' tot 'universitair onderwijs doorlopen'. Deze categorieën zijn omgerekend naar het aantal jaren dat men via de kortste route nodig heeft om het desbetreffende niveau te bereiken (score: 5-18).

Eerste beroep

Aan de respondenten die ooit betaald werk hebben verricht, is de volgende vraag gesteld: 'Welk beroep oefende u voornamelijk uit toen u met uw eerste betaalde baan begon?' Vier mannen en 277 vrouwen hebben nooit een betaalde baan gehad; zij zijn verder buiten de analyse gehouden. Het niveau van het eerste beroep is met behulp van de beroepsprestigeschaal van Sixma en Ultee (1983) gecodeerd.

Laatste beroep

Aan degenen die ten tijde van het interview niet meer werkzaam waren, is gevraagd naar het laatste uitgeoefende beroep: 'Wat was uw beroep toen u met pensioen ging/de arbeidsmarkt definitief heeft verlaten?' Voor degenen die nog (gedeeltelijk) werkzaam waren, is informatie ingewonnen over het huidige beroep: 'Welk beroep oefent u voornamelijk uit?' De hoogte van het laatste beroep is bepaald aan de hand van de beroepsprestigeschaal van Sixma en Ultee.²

Arbeidsmarktparticipatie

Eerder is aangegeven dat verschillen in beroepssucces tussen personen met een verschillende huwelijks- en ouderschaps carrière wellicht kunnen worden toegeschreven aan het behaalde opleidingsniveau (hetgeen sekseverschillen in huwelijkskans impliceert) en/of de arbeidsmarktparticipatie. Twee kenmerken van de arbeidsmarktparticipatie zijn in beschouwing genomen. De eerste is de *arbeidsduur*, gemeten als het verschil tussen het jaar van uittreding en het jaar van intrede. De tweede is het *aantal loopbaanonderbrekingen*. Aan de respondenten is gevraagd of er perioden in hun leven zijn geweest (met een duur van tenminste drie maanden) waarin zij geen betaald werk hebben verricht als gevolg van het vervullen van militaire dienstplicht, werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, of vanwege het verrichten van huishoudelijke werk en/of het opvoeden en verzorgen van de kinderen. Indien deze vraag bevestigend werd beantwoord, is vervolgens gevraagd hoe vaak dit is gebeurd. In deze studie is uitsluitend het aantal onderbrekingen dat zich tijdens de arbeidsloopbaan heeft voorgedaan, meegenomen (voor een uitvoerige beschrijving van de wijze waarop de loopbaanonderbrekingen zijn bepaald, zie Fokkema en Van Solinge, 1998).

Terwijl de mannelijke en vrouwelijke respondenten nauwelijks van elkaar verschillen wat betreft de leeftijd waarop zij met werken zijn begonnen, bestaat er een groot verschil wat betreft de leeftijd waarop zij de arbeidsmarkt definitief hebben verlaten. Voor de overgrote meerderheid van de mannen (70%) lag de leeftijd van uittreding tussen de 55 en 65 jaar. Meer dan de helft van de vrouwen (54%), daarentegen, was al vóór de leeftijd van 30 definitief met werken gestopt. Wat het aantal loopbaanonderbrekingen betreft, blijken de mannen

vaker hun arbeidsloopbaan één of meer keren te hebben onderbroken dan vrouwen: 37% ten opzichte van 16%. Gezien het grote verschil in leeftijd van uittreding tussen beide seksen, is dit niet verwonderlijk. Hoe langer men zich op de arbeidsmarkt begeeft, des te groter de kans op een loopbaanonderbreking. Opgemerkt dient echter te worden dat de duur van de loopbaanonderbrekingen aanzienlijk langer is voor vrouwen dan voor mannen. Zo ligt de gemiddelde duur van de door de mannen opgegeven loopbaanonderbrekingen op nog geen twee jaar, die van de vrouwen op ruim tien jaar. Dit verschil heeft alles te maken met de redenen van uittreding. Voor mannen was het vervullen van militaire dienstplicht de voornaamste reden, gevolgd door werkloosheid. Voor vrouwen was dat het verrichten van huishoudelijke werkzaamheden en/of het opvoeden en verzorgen van de kinderen. 60% van de ooit-gehuwde vrouwen is rondom het huwelijk en/of geboorte van het eerste kind gestopt met werken en heeft nooit meer buitenshuis gewerkt. Voor 12% geldt dat zij de arbeidsmarkt hebben verlaten rondom het huwelijk en/of geboorte van het eerste kind, maar later zijn teruggekeerd.

3.3 Analyse

In de afgelopen decennia hebben zich verschillende structurele veranderingen voorgedaan die van invloed zijn geweest op arbeidsloopbanen (Pollaerts, De Graaf & Luijkx, 1997). Deze veranderingen hebben onder meer betrekking op het onderwijs (onderwijsexpansie), de arbeidsmarkt (vervroegde uittreding en herintreding van vrouwen op middelbare leeftijd), en de wetgeving (versoepeling van de echtscheidingswet en herroeping van wettelijke beperkingen ten aanzien van de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen). Ter controle van de effecten van deze structurele veranderingen op de arbeidsloopbanen, is het geboortecohort van de respondenten als covariaat in de analyses opgenomen. Gegeven de grote verschillen in arbeidsloopbanen van mannen en vrouwen, zijn de analyses afzonderlijk voor hen uitgevoerd.

4. Resultaten

Hoeveel beroepsmobiliteit hebben de ondervraagde mannen en vrouwen gedurende hun werkzame periode gekend? Ter beantwoording van deze vraag is het prestige van het eerste beroep afgezet tegen dat van het laatste beroep. Er blijkt geen neerwaartse mobiliteit te zijn: niemand is gedurende zijn of haar loopbaan terechtgekomen in een positie met een lager sociaal aanzien dan die aan het begin werd ingenomen. Bij mannen is vaker sprake van opwaartse mobiliteit dan bij vrouwen. Terwijl 58% van de mannen geëindigd is op een hoger niveau dan aan de start, geldt dit voor 36% van de vrouwen. Echt verrassend is dit gegeven niet. Hoe langer men zich op de arbeidsmarkt begeeft, hoe groter de kans op promotie is. Hiervoor is reeds aangegeven dat een groot deel van de ondervraagde vrouwen slechts gedurende een korte periode buitenshuis werkzaam is geweest: ruim 60% van de ooit-gehuwde vrouwen heeft vóór of rondom het huwelijk en/of geboorte van het eerste kind definitief de

Tabel 2: *Verschillen in sociaal-economische status naar huwelijks- en ouderschaps carrière van mannen en vrouwen geboren in de periode 1903-1937, gemiddelden gecorrigeerd voor geboortecohort-effecten*

	Opleiding (jaren: 5-18)		Eerste beroep (prestige: 13-87)		Laatste beroep (prestige: 13-87)							
	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen						
<i>Huwelijks carrière tot leeftijd 50</i>												
In eerste huwelijk	1445	1189	7,8	1424	31,7	1183	27,3	1440	41,8	1191	31,1	
Alleenstaand, nooit gehuwd	66	8,8	84	10,8	64	33,4	82	35,1	66	40,3	84	45,9
Alleenstaand, gescheiden	68	9,3	58	9,3	67	31,7	57	30,1	68	43,1	58	37,2
Alleenstaand, verweduwd	28	9,5	48	7,7	27	35,2	48	28,6	28	42,1	48	31,6
Hetrouwd	50	9,8	88	8,5	50	32,9	88	30,3	50	44,8	88	36,6
	<i>F</i>	1,3		23,0***		1,2		9,9***		0,6		29,7***
<i>Ouderschaps carrière</i>												
Kinderen en ooit gehuwd	1461	9,1	1238	7,8	1456	31,9	1231	27,1	1456	41,6	1240	31,0
Kinderloos en ooit gehuwd	129	9,5	143	8,8	129	33,0	143	31,9	129	43,2	143	37,2
	<i>F</i>	3,1		17,5***		2,9		24,0***		3,1		31,3***

*** $p < 0,001$

arbeidsmarkt verlaten. De mannen uit de onderzochte geboortecohorten (1903-1937) hebben gemiddeld op 60-jarige leeftijd de arbeidsmarkt verlaten. Voor vrouwen uit die geboortecohorten was de gemiddelde leeftijd van uittreding 38 jaar. Een nadere bestudering van de mate van beroepsmobiliteit laat zien dat 20% van de mannen en 17% van de vrouwen een stijging in beroepsprestige van tussen de 0 en 10 schaalpunten hebben meegemaakt, 17% van de mannen en 11% van de vrouwen hebben een stijging van tussen de 11 en 20 punten gerealiseerd, 11% van de mannen en 5% van de vrouwen een stijging van tussen de 21 en 30 punten, en 10% van de mannen en 3% van de vrouwen zijn gedurende hun beroepsloopbaan meer dan 31 punten op de beroepsprestigeschaal gestegen.

Is er een samenhang waarneembaar tussen de huwelijks- en ouderschapscarrière enerzijds en de beroeps-carrière anderzijds? Ter beantwoording van deze vraag kijken we eerst naar het gemiddelde opleidingsniveau en het gemiddelde prestige van het eerste beroep voor mannen en vrouwen met een verschillende huwelijks- en ouderschapscarrière. Tabel 2 toont duidelijke sekseverschillen. Bij mannen is geen van de samenhangen significant. Bij vrouwen, daarentegen, variëren zowel het opleidingsniveau als de hoogte van het eerste beroep sterk tussen de onderscheiden huwelijks- en ouderschapscarrière-categorieën. De positie van de nooit-gehuwde vrouwen en van degenen die binnen het huwelijk kinderloos zijn gebleven, valt vooral op. Beide groepen hebben een goede start op de arbeidsmarkt gekend: zij zijn hoger opgeleid en hun eerste baan had een hoog prestige.

Wanneer vervolgens het gemiddelde prestige van het eindberoep in ogenschouw wordt genomen, dan blijken ook hier de verschillen tussen mannen kleiner te zijn dan die tussen vrouwen. Weer zien we dat er bij mannen geen significante verschillen in de bereikte beroepshoogte zijn naar hun huwelijks- en ouderschapscarrière. Bij de vrouwen springt opnieuw de hoge eindpositie van de nooit-gehuwden eruit: aan het eind van hun loopbaan nemen zij gemiddeld genomen een hogere beroepspositie in dan hun mannelijke leeftijdgenoten die in een eerste huwelijk verkeerden. Hun uiteindelijke beroepsniveau is gelijk aan dat van de mannen die zijn hertrouwd. Het laatste door alleenstaande gescheiden en door hertrouwde vrouwen uitgeoefende beroep wordt overigens ook gekenmerkt door een hoog prestige, maar is duidelijk minder hoog dan dat van de nooit-gehuwden. De eindpositie van de alleenstaande weduwen is vergelijkbaar met die van de vrouwen in hun eerste huwelijk. Tot slot zien we dat vrouwen die in het huwelijk kinderloos zijn gebleven, zich in vergelijking met ooit-gehuwde moeders in gunstige zin onderscheiden, wat hun beroepssucces betreft.

De resultaten voor het prestige van het laatste beroep vertonen een nauwe verwantschap met die voor de genoten opleiding en het prestige van het eerste beroep. Dit roept onmiddellijk de vraag op in hoeverre de gevonden huwelijks- en ouderschapscarrièreverschillen in het uiteindelijke beroepssucces, zijn toe te schrijven aan verschillen in het bereikte opleidingsniveau dan wel aan verschillen in de startpositie op de arbeidsmarkt. Tabel 3 geeft antwoord op deze vraag. Deze tabel laat de resultaten zien van een stapsgewijze regressie-analyse met het prestige van het laatste beroep als te verklaren variabele. In deze analyse zijn allereerst de variabelen betreffende de sociale herkomst opgenomen, gevolgd door achtereenvolgens de huwe-

Tabel 3. Determinanten van het prestige van het laatste beroep voor mannen en vrouwen geboren in de periode 1903-1937 (Gestandaardiseerde regressie-coëfficiënten)

Model	Mannen (N = 1616)						Vrouwen (N = 1439)					
	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
Geboortecohort	-0,03	-0,03	-0,01	-0,06**	-0,05*	-0,03	0,05	0,03	0,02	0,01	0,03	0,03
<i>Sociale herkomst</i>												
Opleiding vader	0,20***	0,20***	0,20***	0,00	0,00	0,00	0,17***	0,16***	0,15***	0,03	0,01	0,00
Opleiding moeder	0,04	0,04	0,04	0,01	0,01	0,03	0,13***	0,13***	0,13***	0,04	0,01	0,01
Prestige beroep vader	0,24***	0,24***	0,24***	0,15***	0,09***	0,10***	0,14***	0,13***	0,13***	0,03	0,00	0,01
Financieel kapitaal	0,02	0,02	-0,01	-0,01	-0,01	-0,02	0,13***	0,12***	0,12***	0,04	0,02	0,02
Vrijwilligerswerk moeder	0,05*	0,05*	0,05*	0,03	0,03	0,03	0,00	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00
Religiositeit	-0,06**	-0,06**	-0,07**	-0,03	-0,04	-0,03	-0,09***	-0,09***	-0,09***	-0,04	-0,02	-0,02
Cultureel kapitaal	0,07**	0,07**	0,05	0,00	0,00	0,00	0,12***	0,10***	0,10***	0,05*	0,04*	0,04*
Eenoudergezin	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,02	0,01
Stiefgezin	0,01	0,01	0,01	0,00	0,00	0,01	-0,03	-0,03	-0,03	-0,03	0,00	-0,01
<i>Huwelijks carrière tot leeftijd 50</i>												
Nooit gehuwd	-0,03	-0,03	-0,05	-0,03	-0,03	-0,03	0,21***	0,21***	0,13***	0,06**	0,08***	0,05*
Alleenstaand, na echtscheiding	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02	0,11***	0,11***	0,07**	0,05*	0,03	0,02
Alleenstaand, na verweduwing	0,00	0,00	0,00	-0,01	-0,02	-0,02	0,01	0,01	0,00	0,01	-0,01	-0,02
Hetrouw	0,03	0,03	0,03	0,01	0,01	0,01	0,05*	0,05*	0,05*	0,04	0,03	0,03
(Versus in eerste huwelijk)												
<i>Ouderschaps carrière</i>												
Kinderloos en ooit gehuwd			0,05	0,02	0,02	0,02			0,14***	0,09***	0,06**	0,02
Opleiding				0,53***	0,36***	0,36***				0,54***	0,21***	0,20***
Eerste beroep					0,35***	0,35***					0,61***	0,61***
<i>Arbeidsmarktparticipatie</i>												
Arbeidsduur						0,04						0,15***
Loopbaanonderbreking						-0,02						-0,06**
Verandering in adjusted R ²	0,17***	0,00	0,00	0,21***	0,08***	0,00	0,20***	0,05***	0,01***	0,20***	0,21**	0,02

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

lijkscarrière, de ouderschapscarrière, het opleidingsniveau, het prestige van het eerste beroep, en kenmerken van de arbeidsmarktparticipatie.

Eerst beschrijven we de resultaten voor mannen. Model 1 toont positieve samenhangen van de bereikte eindpositie met respectievelijk de opleiding van de vader, het beroep van de vader, het verrichten van vrijwilligerswerk door de moeder en het gepercipieerde culturele kapitaal in het ouderlijk gezin. We zien hier een bevestiging van het algemene patroon dat in onderzoek naar intergenerationale mobiliteit wordt gevonden: de economische en culturele hulpbronnen die mensen van huis uit meekrijgen dragen bij tot hun beroepssucces. De religiositeit van het ouderlijk gezin heeft een negatief effect: mannen met een religieuze achtergrond schoppen het minder ver dan degenen die uit een onkerkelijk milieu afkomstig zijn. We vinden geen verschillen in de hoogte van het eindberoep tussen mannen die in intacte gezinnen zijn opgegroeid en degenen die in eenouder- of stiefgezinnen zijn grootgebracht. De modellen 2 en 3 geven geen verbetering in de verklaarde variantie te zien. De introductie van kenmerken van de huwelijks- en ouderschapscarrière draagt niet bij tot een verklaring van de verschillen in het uiteindelijke beroepssucces van mannen. Met andere woorden, of ze ooit zijn gehuwd, ooit een relatie-ontbinding hebben meegemaakt dan wel ooit vader zijn geworden, blijkt voor de uiteindelijk bereikte beroepspositie van mannen niet uit te maken. Beroepssucces blijkt echter in hoge mate te worden bepaald door diploma's, getuige de sterke toename van het verklaarde deel van de variantie tussen Model 3 en Model 4 van 0,17 naar 0,38. Hoe hoger het opleidingsniveau, des te meer sociaal aanzien mannen via hun beroep verwerven. Wanneer met het opleidingsniveau rekening is gehouden, blijft alleen de samenhang met het beroep van de vader overeind. Met andere woorden, de sociale herkomst heeft met name een indirect effect op iemands uiteindelijke beroepspositie, via het bereikte opleidingsniveau. Het ouderlijk milieu beïnvloedt de kansen op school en deze bepalen op hun beurt de kansen op de arbeidsmarkt. Het verdwijnen van het negatieve effect van de religiositeit van het ouderlijk gezin met de introductie van het eigen opleidingsniveau is in overeenstemming met recent onderzoek van Need, De Graaf en Ultee (1999). Deze auteurs brengen naar voren dat de buitenkerkelijken aan het begin van deze eeuw een selecte groep van hoogopgeleiden vormden. Dit gegeven suggereert dat degenen die in een religieus klimaat zijn opgegroeid, gemiddeld lager zijn opgeleid dan buitenkerkelijken en om die reden het minder ver hebben gebracht op de arbeidsmarkt.

Door het behaalde opleidingsniveau in de analyse op te nemen, ontstaan er significante verschillen tussen de onderscheiden geboortecohorten: de jongste geboortecohorten nemen aan het eind van hun arbeidsloopbaan een lagere beroepspositie in dan hun oudere seksegenoten. Hier lijken we een bewijs te vinden voor wat Huijgen (1989) 'diploma-inflatie' heeft genoemd: het minder waard worden van diploma's op de arbeidsmarkt als gevolg van het feit dat de onderwijsexpansie sneller is verlopen dan de opwaardering van de beroepsarbeid. De jongere geboortecohorten hebben dientengevolge meer diploma's nodig om eenzelfde positie op de arbeidsmarkt te bereiken dan hun voorgangers. In Model 5 is het prestige van het eerst uitgeoefende beroep meegenomen. Het is geen verrassing dat de hoogte van het eindberoep in sterke mate wordt bepaald door dat van het beginberoep: een goede start vergemakkelijkt

de toegang tot de hogere beroepsgroepen en voorkomt het afzakken naar lagere. Het verklaarde deel van de variantie stijgt significant van 0,38 naar 0,46.

Kenmerken van de arbeidsmarktparticipatie tot slot (Model 6), leveren geen bijdrage aan de verklaring van verschillen in de beroepshoogte die mannen uiteindelijk bereiken. Noch het aantal jaren gedurende welke mannen actief zijn geweest op de arbeidsmarkt noch het aantal loopbaanonderbrekingen hangt significant samen met de prestige van het eindberoep. Het beroep van de vader alsook het behaalde opleidingsniveau en de hoogte van het eerste beroep blijven de belangrijkste determinanten van het beroepssucces van mannen. In Model 6 zijn wel de verschillen tussen de geboortecohorten significant afgenomen. Dit resultaat wijst er op dat de geboortecohortverschillen in beroepssucces tenminste voor een deel zijn toe te schrijven aan verschillen in arbeidsduur, waaronder een toenemende populariteit van vervroegde uittreding, en aan verschillen in het aantal loopbaanonderbrekingen, waaronder een verminderende kans op 'lifetime employment' (Liefbroer & Henkens, 1997).

Voor vrouwen zijn de resultaten van Model 1, waarin de invloed van sociale herkomst op beroepssucces wordt nagegaan, in grote lijnen gelijk aan die voor mannen. Het prestige van het beroep waarin vrouwen aan het eind van hun arbeidsloopbaan zijn terechtgekomen, blijkt positief samen te hangen met de opleiding van de ouders, het beroep van de vader, en het financieel en cultureel kapitaal van het ouderlijk gezin. Voor de religiositeit van het ouderlijk gezin vinden we ook bij vrouwen een negatieve samenhang: vrouwen die in een religieus gezin zijn opgegroeid, verwerven een relatief minder hoge eindpositie. De sociale herkomst blijkt ook bij vrouwen vooral een indirecte invloed uit te oefenen, via het behaalde opleidingsniveau. Evenals dat het geval was bij mannen is er geen significante samenhang tussen de uiteindelijk bereikte beroepspositie en de structuur van het gezin waarin vrouwen zijn opgegroeid. Tot slot blijkt het verrichten van vrijwilligerswerk door de moeder geen invloed te hebben op de beroepsloopbaan van de dochter.

De resultaten voor vrouwen van de modellen 2 en 3 wijken echter duidelijk af van die voor mannen. Terwijl Model 2 geen verbetering van de verklaring van het beroepssucces van mannen bracht, leidt het opnemen van kenmerken van de huwelijks carrière tot een significante stijging van het verklaarde deel van de variantie onder vrouwen (van 20% naar 25%). Nooit-gehuwde vrouwen, alleenstaande gescheiden vrouwen en hertrouwdenden eindigen in een significant hogere beroepspositie dan vrouwen in een eerste huwelijk. In Model 3 worden kenmerken van de ouderschapscarrière meegenomen. Ook hier neemt het verklaarde deel van de variantie significant toe, namelijk van 25% naar 26%. Het blijkt dat vrouwen die binnen het huwelijk kinderloos zijn gebleven een hogere beroepspositie bereiken dan ooit-gehuwde vrouwen die moeder zijn geworden. Model 3 laat ook zien dat de huwelijks carrièreverschillen in beroepsprestige voor een deel samenhangen met de ouderschapscarrière. Wanneer kenmerken van de ouderschapscarrière in de analyse worden meegenomen, nemen de coëfficiënten voor het nooit-gehuwd zijn en voor het alleen blijven na een echtscheiding in omvang af. De resultaten suggereren ten eerste dat het relatieve beroepssucces van nooit-gehuwde vrouwen niet los kan worden gezien van het feit dat ze kinderloos zijn gebleven. Ten tweede suggereren ze dat de relatief hoge eindpositie van alleenstaande, gescheiden vrouwen deels is toe te

schrijven aan het gegeven dat zij minder vaak kinderen hebben gekregen dan vrouwen in een eerste huwelijk.

De vraag rijst of de huwelijks- en ouderschapcarrièreverschillen in het prestige van het laatste beroep niets anders zijn dan verschillen in de positie waarmee vrouwen op de arbeidsmarkt zijn gestart. Model 4 en Model 5 laten zien dat deze vraag maar ten dele positief wordt beantwoord. Wanneer in Model 4 rekening is gehouden met het opleidingsniveau, blijkt bijvoorbeeld dat het uiteindelijke beroepsprestige van hertrouwde vrouwen niet langer significant verschilt van dat van vrouwen in een eerste huwelijk. Het relatieve succes op de arbeidsmarkt van vrouwen die na vroege echtscheiding of verweduwing opnieuw zijn gehuwd is dus aan hun hogere opleiding toe te schrijven. Iets vergelijkbaars zien we voor alleenstaande gescheiden vrouwen. Wanneer in Model 5 rekening is gehouden met het prestige van het eerste beroep, blijkt het uiteindelijke beroepsprestige van deze groep niet langer significant te verschillen van vrouwen in een eerste huwelijk. Het gegeven dat alleenstaande gescheiden vrouwen het relatief ver hebben geschopt in hun beroepsloopbaan is dus aan een relatief gunstige startpositie op de arbeidsmarkt toe te schrijven. Interessant is echter dat bepaalde huwelijks- en ouderschapcarrièreverschillen blijven bestaan ook wanneer is gecontroleerd voor verschillen in opleiding en startpositie op de arbeidsmarkt. Zo neemt met de introductie van opleiding (in Model 4) en van prestige van het eerste beroep (in Model 5) het verschil in het uiteindelijke beroepsprestige tussen nooit-gehuwde vrouwen en vrouwen in een eerste huwelijk weliswaar af, maar het blijft significant. Datzelfde geldt voor het verschil in het uiteindelijke beroepsprestige tussen vrouwen die binnen het huwelijk kinderloos zijn gebleven en ooit-gehuwde moeders. Hier zien we – althans voor vrouwen – een bevestiging van de gedachte dat beroepssucces niet uitsluitend wordt bepaald door de positie die iemand aan het begin van zijn beroepsloopbaan inneemt maar ook door gezins-gerelateerde gebeurtenissen die later in het leven plaatsvinden.

In Model 4, waarin het eigen opleidingsniveau is meegenomen, zijn alle verschillen in sociale herkomst verdwenen, op één na. Het culturele klimaat van het ouderlijke gezin blijft een significante samenhang houden met het uiteindelijke beroepssucces. Als er van huis uit belangstelling bestaat voor kunst en cultuur, blijken vrouwen het op de arbeidsmarkt verder te schoppen dan als zij een dergelijke achtergrond niet hebben. Net als bij mannen het geval was, blijken diploma's en de startpositie op de arbeidsmarkt ook voor vrouwen belangrijke determinanten van beroepssucces te zijn. Het opnemen van zowel het behaalde opleidingsniveau (Model 4) als het niveau van het eerste beroep (Model 5) leidt tot een significante stijging van het verklaarde deel van de variantie van 26%, naar 46% en vervolgens naar 67%.

In Model 6, tot slot, zijn kenmerken van de arbeidsmarktparticipatie meegenomen. Dit leidt wederom tot een toename van het verklaarde deel van de variantie, en wel naar 69%. Het prestige van het laatste beroep ligt hoger naarmate vrouwen langer op de arbeidsmarkt actief zijn geweest. Vrouwen die hun arbeidsloopbaan één of meerdere keren hebben onderbroken, bereiken een minder hoge beroepspositie dan degenen met een onafgebroken arbeidsloopbaan. Wanneer eenmaal de totale arbeidsduur en het aantal loopbaanonderbrekingen zijn meegenomen, blijken de verschillen tussen de kinderloze, ooit-gehuwde vrouwen en de ooit-

gehuwde moeders niet meer significant. Dat de ooit-gehuwde vrouwen het minder ver schoppen is voor een groot deel toe te schrijven aan het gegeven dat zij na de geboorte van de kinderen definitief stoppen met werken dan wel hun arbeidsloopbaan tijdelijk onderbreken. De coëfficiënt voor het nooit-gehuwd zijn neemt af, maar blijft significant. De hoge eindpositie die deze vrouwen bereiken, kan voor een deel worden toegeschreven aan hun langdurige participatie op de arbeidsmarkt. Er lijkt echter meer mee te spelen. Deze groep vrouwen heeft het verder gebracht dan uitsluitend kon worden verwacht op basis van hun opleiding, startpositie en duur van participatie op de arbeidsmarkt. Het lijkt erop dat de nooit-gehuwde vrouwen sterk hebben geïnvesteerd in hun beroepsmatige werkzaamheden, en dat deze investeringen vruchten hebben afgeworpen.

5. Conclusie

Dit artikel beoogde, ten eerste, nieuwe inzichten in sociale ongelijkheid te verwerven. Daartoe is de invloed nagegaan van de huwelijks- en ouderschapscarrière op de beroepspositie die men aan het eind van de arbeidsloopbaan bereikt. Aldus hebben wij ons niet alleen gericht op determinanten van beroepssucces die doorgaans in studies naar sociale ongelijkheid worden meegenomen, zoals het beroep van de vader, de eigen opleiding en die van de ouders, maar ook op kenmerken die nog weinig aandacht hebben gekregen, zoals het alleen blijven of alleen komen te staan, en kinderloos blijven. Welke nieuwe inzichten zijn hieruit verkregen?

De resultaten laten duidelijke verschillen zien tussen mannen en vrouwen. Bij mannen spelen de huwelijks- en ouderschapscarrière nauwelijks een rol van betekenis. Voor het beroepsniveau dat mannen uiteindelijk bereiken, maakt het geen verschil of zij ooit zijn getrouwd, of zij tijdens hun arbeidsloopbaan zijn gescheiden of weduwnaar zijn geworden, of dat zij zijn hertrouwd. Daarnaast maakt het geen verschil of zij vader zijn geworden. Voor vrouwen, daarentegen, zijn substantiële verschillen in beroepssucces gevonden die samenhangen met verschillen in huwelijks- en ouderschapscarrière. De resultaten geven aan dat nooit-gehuwde vrouwen, alleenstaande gescheiden vrouwen en vrouwen in een tweede huwelijk een verhoudingsgewijs hoge positie op de arbeidsmarkt bereiken. Onder gehuwde vrouwen en vrouwen die gehuwd geweest zijn, bereiken de kinderlozen meer succes dan de moeders. Het lijkt erop dat het ontbreken van gezinsbanden (partner en/of kinderen), eerder dan het hebben ervan, het beroepssucces van vrouwen vergemakkelijkt.

Toch moeten we voorzichtig zijn met deze conclusie. Vrouwen die het verhoudingsgewijs ver schoppen, blijken tevens relatief hoogopgeleid te zijn. Tot op zekere hoogte *worden* deze vrouwen niet alleen succesvol, maar beginnen zij ook in een relatief gunstige positie. Vooral voor de alleenstaande gescheiden vrouwen en voor de vrouwen in een tweede huwelijk geldt dat de hoge positie die zij uiteindelijk bereiken, in vergelijking met vrouwen in een eerste huwelijk, te maken heeft met een gunstige start op de arbeidsmarkt. Immers, wanneer in een multivariate analyse rekening is gehouden met het opleidingsniveau en prestige van het eerste beroep blijken de verschillen in beroepssucces tussen enerzijds degenen die wel en ander-

zijds degenen die geen relatieontbinding hebben meegemaakt, weg te vallen. Overigens is uit eerder onderzoek onder vrouwen die in het kader van het NESTOR-LSN survey zijn ondervraagd, gebleken dat het juist de economische zelfstandigheid is die de kans op relatieontbinding vergroot (Fokkema & Liefbroer, 1999). Vrouwen met een baan buitenshuis blijken eerder geneigd te zijn uit een slecht huwelijk te stappen dan huisvrouwen. Hier is de huwelijksse staat niet bepalend voor het beroepssucces van vrouwen maar ligt de relatie andersom.

Niet alle huwelijks- en ouderschaps-carrièreverschillen kunnen echter worden verklaard in termen van verschillen aan het begin van de beroepsloopbaan. De hoge eindpositie van nooit-gehuwde vrouwen en van ooit-gehuwde kinderlozen is weliswaar ten dele, maar niet geheel toe te schrijven aan hun behaalde opleidingsniveau of startpositie. Juist het gegeven dat zij geen echtgenoot en/of kinderen hebben, lijkt ertoe bij te dragen dat zij relatief succesvol zijn op de arbeidsmarkt. Ook hier is het moeilijk te achterhalen waar het primaat ligt. Blevten vrouwen alleenstaand omdat een duurzame relatie hun beroepsmatige activiteiten zou verstoren of slaagden zij er niet in om een geschikte huwelijkspartner te vinden en investeerden zij daarom in hun arbeidscarrière? Met andere woorden, op basis van deze resultaten kunnen noch de *marriage gradient* noch de economische noodzaak als verklaringen worden uitgesloten. Beide mechanismen ontvangen empirische steun. De causaliteit wat betreft de resultaten voor kinderloosheid onder vrouwen blijft ook open. Blevten vrouwen kinderloos omdat zij prioriteit hebben gegeven aan hun arbeidscarrière of hebben zij in hun arbeidscarrière geïnvesteerd omdat zij kinderloos bleven? Zoals de Franse demograaf Toulemon (1996) heeft benadrukt, is kinderloosheid zelden het gevolg van een bewuste keuze om geen kinderen te krijgen. Wanneer kinderloosheid niet het gevolg is van onvruchtbaarheid, is het doorgaans de uitkomst van een reeks van gebeurtenissen waardoor men geen kinderen heeft gekregen: ongeschikte huisvesting, onvoldoende inkomen, vroege echtscheiding of overlijden van partner, het moeten werken om financiële redenen, enzovoort. Daarnaast is het mogelijk dat vrouwen die omwille van hun arbeidscarrière het krijgen van kinderen aanvankelijk uitstelden, uiteindelijk geen kinderen konden krijgen (Beets, 1996).

Ten tweede beoogde dit artikel een sociaal-economisch perspectief in te brengen in de studie naar de functies van het huwelijk. Op deze wijze kon worden nagegaan in welke omstandigheden en op welke wijze een partner bijdraagt tot beroepssucces. Welke inzichten hebben we verkregen? De studie levert weinig steun op voor de gedachte dat het hebben van een partner positief bijdraagt aan het beroepssucces van de ander. De aanwezigheid van een partner lijkt voor vrouwen eerder een belemmering te zijn dan dat het beroepssucces vergemakkelijkt. Bij mannen lijkt het al dan niet gehuwd zijn wat betreft beroepssucces niet uit te maken. Heeft het hebben van een partner dan geen of uitsluitend negatieve gevolgen voor iemands beroeps-carrière? Naar ons oordeel zou het prematuur zijn om deze vraag volmondig met 'ja' te beantwoorden. De door ons gehanteerde methodologie is wellicht onvoldoende geschikt geweest om de vraag afdoende te beantwoorden. Deze studie heeft uitsluitend naar verschillen in prestige gekeken tussen het eerste en laatste beroep. Het is niet ondenkbaar dat er wel sociaal-economische voordelen van een huwelijk worden aangetoond wanneer men op een minder grove manier naar beroepsmobiliteit kijkt. Er zijn ongetwijfeld voordelen ver-

bonden aan het hebben van een partner thuis, die feedback, advies en raad geeft, en over een eigen netwerk beschikt. Naar ons oordeel is meer gedetailleerd onderzoek naar functie- of inkomensniveaus nodig om de relatieve voor- en nadelen van het hebben van een partner in kaart te brengen.

Noten

1. Dit artikel is gebaseerd op gegevens die zijn verzameld in het kader van het onderzoekprogramma *Leefvormen en sociale netwerken van ouderen*, uitgevoerd door de afdelingen Sociologie en Sociale Gerontologie en Methoden en Technieken van Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek van de Vrije Universiteit en door het Nederlands Interdisciplinaire Demografisch Instituut (NIDI); het is mede gefinancierd door een bijdrage in het kader van het Nederlands Stimuleringsprogramma Ouderenonderzoek (NESTOR). Het onderzoek voor deze publicatie is mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Eerdere versies van dit artikel zijn gepresenteerd op het European Science Foundation congres 'European societies or European society?', Castelvechio Pascoli, Italië, 3-7 april 1998 en de tweede NSV Marktdag Sociologie, Utrecht, 27 mei 1999.
Correspondentie: Pearl A. Dykstra, NIDI, Postbus 11650, 2502 AR Den Haag; e-mail: dykstra@nidi.nl.
2. Zowel het beroep van de vader als het begin- en eindberoep van de respondent zijn gecodeerd op basis van de beroepsprestigeschaal van Sixma en Ultee (1983). De rangorde volgens deze schaal blijkt nauw samen te hangen met rangordes van vergelijkbare schalen die in de jaren vijftig en zestig zijn opgesteld. De stabiliteit van de beroepsprestigerangorde door de tijd heen maakt het mogelijk om op valide wijze het beroepsprestige van verschillende generaties, en dat van begin- en eindberoep, binnen een bepaalde generatie te vergelijken.

Literatuur

- Acker, J. (1973). Women and social stratification: A case of intellectual sexism. *American Journal of Sociology*, 78, 936-945.
- Becker, G.S. (1991 [1981]). *A treatise on the family*. Enlarged edition. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Beets, G. (1996). Ondanks 'reageerbuis' blijvend kinderloos: Uitsstel verkleint kans op nazaten. *DEMOS*, 12, 13-16.
- Bernard, J. (1973). *The future of marriage*. New York: Bantam Books.
- Bernasco, W. (1994). *Coupled careers: The effects of spouse's resources on success at work*. Dissertatie Universiteit Utrecht.
- Bernasco, W. & Giesen, D. (1999). Het huwelijkscontract en de arbeidsmarktdeelname van de vrouw. In M. Kalmijn, W. Bernasco & J. Weesie (red.), *Huwelijks- en samenwoonrelaties in Nederland: De organisatie van afhankelijkheid* (pp. 81-103). Assen: Van Gorcum.
- Broeze van Groenou, M.I., Tilburg, T.G. van, Leeuw, E.D. de & Liefbroer, A.C. (1995). Appendix: Data collection. In C.P.M. Knipscheer, J. de Jong Gierveld, T.G. van Tilburg & P.A. Dykstra (red.), *Living arrangements and social networks of older adults* (pp. 185-197). Amsterdam: VU-University Press.
- Cohen, S. & Wills, T.A. (1985). Stress, social support and buffering. *Psychological Bulletin*, 98, 310-357.
- Doorne-Huiskes, J. van (1984). Vrouwen in mobiliteits- en stratificatieonderzoek. *Mens & Maatschappij*, 59, 269-291.

- Dykstra, P.A. (1998). De lange-termijn gevolgen van een 'ongelukkige' jeugd. In M. Junger & J. Dronkers (red.), *Daders, slachtoffers en andere tegenslag. De samenhang tussen ongewenste uitkomsten* (pp. 19-47). Amsterdam: Amsterdam University Press [Boeknummer *Mens & Maatschappij*].
- Fokkema, T. & Liefbroer, A.C. (1999). Brengt werken echtscheiding dichterbij? De invloed van economische onafhankelijkheid op de echtscheidingskans van vrouwen geboren tussen 1903 en 1937. *Mens & Maatschappij*, 74, 62-81.
- Fokkema, T. & Solinge, H. van (1998). *Bepaling van aspecten van de arbeidscarrière van de NESTOR-LSN respondenten*. Den Haag: NIDI.
- Gove, W.R. (1972). Sex, marital status and suicide. *Journal of Health and Social Behavior*, 13, 204-213.
- Gove, W.R., Style, B. C. & Hughes, M. (1990). The effect of marriage on the well-being of older adults: A theoretical analysis. *Journal of Family Issues*, 11, 4-35.
- Graaf, P.M. de & Luijkx, R. (1995). Beroepsmobiliteit gedurende de carrière. In J. Dronkers & W. Ultee (red.), *Verskillende ongelijkheid in Nederland. Sociale gelaagdheid en mobiliteit* (pp. 67-80). Assen: Van Gorcum.
- Heer, W. de (1992). *International survey on non-response*. Voorburg: CBS.
- Houser, B.B., Berkman, S.L. & Beckman, L.J. (1984). The relative rewards and costs of childlessness for older women. *Psychology of Women Quarterly*, 8, 395-398.
- Huijgen, F. (1989). Opleiding van werknemers en het niveau van hun werk: De kwantitatieve structuur van de werkgelegenheid. In I. Gadourek & J. Peschar (red.), *De open samenleving* (pp. 79-101). Deventer: Van Loghum Slaterus. [Boeknummer *Mens & Maatschappij*].
- Jong Gierveld, J. de & Tilburg, T.G. van (1989). The partner as source of social support in problem and non-problem situations. In M. Hojat & R. Crandall (red.), *Loneliness: Theory, research and applications* (pp. 191-200). Londen: Sage.
- Joung, I. (1996). *Marital status and health: Descriptive and explanatory studies*. Dissertatie Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Liefbroer, A.C. & Henkens, K. (1997). Een cohort-analyse: Veranderingen in de lengte van de arbeids-carrières van mannen. *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 20, 90-106.
- Mertens, E.H.M.M. (1998). *Loopbaanonderbrekingen en kinderen: Gevolgen voor de beloning van vrouwen*. Dissertatie Universiteit Utrecht.
- Need, A., Graaf, N.D. de & Ultee, W. (1999). *Godsdienst en onderwijsongelijkheid in Nederland*. Paper NSV Marktdag Sociologie, 27 mei 1999, Utrecht.
- Pollaerts, H., Graaf, P. de & Luijkx, R. (1997). Ontwikkelingen in intragenerationele beroepsmobiliteit gedurende de vroege carrière van Nederlandse mannen en vrouwen geboren tussen 1915 en 1967. *Mens & Maatschappij*, 72, 48-67.
- Quadagno, J. (1988). Women's access to pensions and the structure of eligibility rules: Systems of production and reproduction. *The Sociological Quarterly*, 29, 541-548.
- Sixma, H. & Ultee, W.C. (1983). Een beroepsprestigeschaal voor Nederland in de jaren tachtig. *Mens & Maatschappij*, 58, 360-382.
- Sokoloff, N. (1980). *Between money and love: The dialectics of women's home and market work*. New York: Praeger.
- Tilburg, T.G. van (1988). *Verkregen en gewenste ondersteuning in het licht van eenzaamheidservaringen*. Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam.
- Toulemon, L. (1996). Very few couples remain voluntarily childless. *Population: An English Selection*, 8, 1-28.
- Waite, L.J. (1995). Does marriage matter? *Demography*, 32, 483-507.